

FRAGMENTAATIOTEORIA ARKEOLOGIASSA JA SEN UUDET SUUNNAT

Fragmentaatioteoria on arkeologi John Chapmanin luoma näkökulma esineiden rikkomiseen ja katkelmien hyödyntämiseen sosiaalisten suhteiden ja merkitysverkostojen rakentamisessa. Fragmentoituminen voi olla vahinko tai onnettomuus, mutta Chapmanin teoriassa keskeistä on esineiden tarkoituksellinen pirstominen. Sen päälinjat on esitelty monografiassa Fragmentation in Archaeology (2000), minkä jälkeen Chapman on kehittänyt käsityksiään fragmentoitumisesta universaaliksi malliksi. Hänen ajattelunsa ohella esittelen tässä katsauksessa fragmentaatioteorian herättämää arvostelua sekä tapoja hyödyntää sitä uusin tavoin. Esitän, että fragmentaatioteoria on edelleen ajankohtainen, jos sen keskeiset käsitteet irrotetaan tiukasta tulkintakehikosta ja määritellään uudestaan.

Fragmentoituminen pähkinäkuoressa

Fragmentaatioteorian perustana on oletus, että pirstominen ja vastakohtaisesti esineiden tai niiden katkelmien kokoaminen muovaavat ihmisyksilöitä ja heidän välisiään suhteita. Tämän pohjalta Chapman kyseenalaistaa käsityksen arkeologiasta ”roskatieteenä” eli jätteistä paljastuvan totuuden tutkimisena.¹ Roskatiedeajatus perustuu moderniin ymmärrykseen roskasta elinkaarensa pään saavuttaneiden esineiden kokonaisuutena. Saastuneita tai saastuttavina esineet on poistettava asuintiloista tai kierrätettävä. Näkemys vähättelee esineiden hävittämiseen liittyviä käytäntöjä ja roskan merkityksellisyttä, mikä johtaa oletukseen roskasta anonyyminä ja raa’an objektiivisena lähdeaineistona. Chapman katsoo kuitenkin, että jäte on aina sosiaalisesti rakentunutta, mikä paljastuu erityisesti esimoderneja esineitä ja niiden katkelmia tarkasteltaessa.

Esineet rikkoutuvat hyvin erilaisista syistä, joista arkeologiassa tavallisimmin mainitaan niiden särkyminen käytettäessä tai vahingossa. Chapman toteaa, että ruutiinitulkinta jättää kuitenkin kertomatta, miten ja miksi rikkoutunut esine poistetaan käytöstä tai jätetään tiettyyn paikkaan. Rikkoutuminen voi olla vahinko, mutta ei se, miten esineiden katkelmia käsitellään. Chapmanin mukaan sekä esineiden palaset että niiden rikkomisen käytännöt ovat sosiaalisesti tuottavia. Hän yhdistää fragmentoitumisen *pars pro toto* -ajatteluun eli siihen, että esineen palanen edustaa kokonaista esinettä, ihmistä tai ilmiötä.

Chapmanin teoriassa fragmentoituminen on yhteydessä ketjutukseen (*enchainment*) ja kasaamiseen (*accumulation*). Ketjutus viittaa siihen, että esineissä yhdistyy niiden oma vaikuttavuus tai toiminnallisuus ihmisten toiminnallisuuteen. Vaihtaessaan esineitä keskenään tai muun ympäristön ja ylikuonnollisen kanssa ihmiset siirtävät samalla esineiden toimijuutta ja omaa, inhimillistä toiminnallisuuttaan muille. Esimerkiksi vahaan painettu sinettikuva on asiakirjassa aineellinen ja pysyvä vahvistus allekirjoittajan auktoriteetista, vaikka hän ei itse olisi paikalla. Sinettikuva laajentaa henkilön toimintakenttää. Vastaavasti käsityöläisen toiminnallisuus, ammattitaito, toteutuu hänen valmistamissaan esineissä, ja tuotteidensa kautta hän on yhteydessä asiakkaisiinsa. Siten ihmisen toimijuus laajenee ja saa aineellista pysyvyyttä esineiden muodossa – ja päinvastoin.

Toimijuuden ja sosiaalisten suhteiden laajentumista esineiden katkelmissa Chapman nimittää ketjutukseksi. Moderneja esimerkkejä ovat sydänkorut, joiden puolikkaita rakastavaiset kantavat mukanaan, tai laajemmin sosiaalista yhdenmukaisuutta vahvistavat jätteen lajittelu- ja kierrätyskäytännöt. Tiettyjä esineitä rikotaan tarkoituksellisesti ja katkelmiin kytkeytyvät sosiaaliset suhteet levittyvät ja vahvistavat yhteisöjä. Esineiden ohella fragmentoituminen ja ketjutus voivat kohdistua myös ihmisjäänteisiin.

Kasaaminen on vastakkainen ilmiö ketjuttamiselle. Siinä esineitä ja katkelmia tuodaan yhteen, kuten aarrekätköissä tai museokokoelmissa, minkä seurauksena ketjutuksen vahvistama sosiaalinen ja toiminnallinen liitos ihmisten ja esineiden välillä löystyy. Kasaamisessa vastavuoroisuuden korvaa arvon käsite, mikä näyttyy esimerkiksi yksilön varakkuutena tai museokokoelman merkittävyytenä. Kasaaminen vieraannuttaa esineitä ja ihmisiä toisistaan. Chapman kuljettaa ajattelussaan kasaamisen käsitettä ketjutuksen rinnalla, mutta hänen ja muiden tutkijoiden päähuomio on silti ketjutuksessa.

Sovellukset

Chapman loi fragmentaatioteoriansa Balkanin esihistoriallisten aineistojen pohjalta, mutta myöhemmässä tuotannossaan hän on toisen arkeologin, Bisserk Gaydarskan kera muokannut siitä universaalia teoriaa esineiden ja ihmisten suhteiden tulkitsemiseksi. Ensinnäkin he katsovat, että teoria soveltuu henkilöiden (*personhood*) eli ihmisten fyysisen ja sosiaalisen toimijuuden rakentumisen yleiseksi malliksi.²

Esineet, niiden katkelmat ja näiden muodostamat kokonaisuudet auttavat yhteisöjä jäsentämään henkilöyttä.

Toiseksi Chapman ja Gayderska esittävät, että fragmentoituminen ja ketjutus ovat keskeisiä moottoreita kädellisten evoluutiossa. Kivityökalujen varhaisten käyttäjien ymmärrys suhteistaan toisiinsa, ympäristöönsä ja esineisiin versoi esineiden salliman fragmentoitumisen ja ketjutuksen pohjalta.³ Näin fragmentaatioteoriasta kehkeytyy yleinen selitys sille, miten ihmislajin kognitiivinen kasvu perustui kykyyn yhdistää sosiaalinen ja aineellinen toisiinsa.⁴

Koska Chapman rakentaa fragmentaatioteoriansa esihistoriallisille aineistoille sekä näkemyksille esimoderneista ihmisten ja esineiden välisistä suhteista, sitä on hyödynnetty lukuisissa, eri aikakausiin ja löytöryhmiin keskittyvissä arkeologisissa tutkimuksissa. Usein sovellukset eivät kuitenkaan omaksu Chapmanin koko käsitteistöä, vaan valikoivat sen tiettyjä piirteitä kulloiseenkin tulkintaan sopivasti. Kirjallisten sekä muiden lähdeaineistojen saatavuuden lisääntyessä fragmentaatioteorian sovellettavuuden ala vaikuttaa kutistuvan.

Kritiikki ja teorian jäänteet

Fragmentaatioteoriaan on kohdistunut kritiikkiä, ja esiin on nostettu kolme keskeistä ongelmaa. Ensinnäkin pulmalliseksi on nähty Chapmanin pyrkimys laajentaa fragmentaatioteoria kaikenkattavaksi malliksi, vaikka hän valikoi tulkintojensa pohjaksi erikoisia ja eksoottisia löytöjä arkisten esineiden sijaan.⁵ Hänellä on myös taipumus nähdä tarkoituksellista rikkomista aineistoissa, jotka saattavat hyvinkin olla arkisen rikkoutumisen tuloksia.⁶

Toiseksi Marcus Brittainin ja Oliver Harrisin (2010) mukaan teorian kunnianhimoisen laajentaminen johtaa siihen, että keskeisten käsitteiden, erityisesti fragmentoitumisen ja ketjutuksen, tiukka yhteenkuuluvuus ylikorostuu. He sen sijaan katsovat, että fragmentoituminen ei välttämättä johda ketjutukseen, eikä ketjutus vastaavasti vaadi fragmentoitumista. Esimerkiksi nykyaikaisen lääketieteen tapa jakaa ihmiskehoja elimiksi, soluiksi ja perimäksi ei ole johtanut yksilöiden identiteettien ja olemisen uudenlaiseen ketjutukseen.⁷

Kritiikin kolmas kärki osuu, kuten Steven Matthewsinkin arviossa, siihen, että fragmentin ja kokonaisuuden suhde on Chapmanin ajattelussa epäselvä. Tämä lyö haitallisia railoja läpi koko teorian. Chapman katsoo, että fragmentin toimijuus juontuu sen osallisuudesta alkuperäisen esineen kokonaisuuteen, mutta Matthewsinkin mukaan esineet eivät itsestään selvästi ole kokonaisuuksia eivätkä fragmentit niihin kohtalomaisesti sidottuja, vähempiarvoisia katkelmia. Kahden erillisen kategorian sijaan esineet ja fragmentit muodostavat historiallisesti ja kulttuurisesti määrittävän jatkumon.⁸

Jälkimmäinen kritiikki muistuttaa romantiikan filosofiasta, jossa fragmentteja ei lähestytty palasina eli jäänteinä jostain muusta, vaan omalakisina kokonaisuuksina.⁹ Filosofi ja kirjailija Friedrich Schlegel (1772–1829) vertaa fragmenttia taideteokseen ja toteaa, että se on irti muusta maailmasta ja itseriittoinen

– kuin siili.¹⁰ Esineen ja fragmentin suhdetta onkin pohdittu paljon modernissa ja postmodernissa filosofiassa. Kyseisen tradition tarjoamien käsitteellisten työkalujen avulla fragmentaatioteoriaa olisi mahdollista tuulettaa ja siten vahvistaa sen asemaa aineellisesta kulttuurista käydyssä teoriakeskustelussa.¹¹ Tämä kuitenkin pakottaa irrottamaan fragmentaatioteorian käsitteitä toisistaan ja määrittelemään niiden suhteita uusiksi. Vaikka käsitteellinen uudelleenarviointi väistämättä muuttaa fragmentaatioteoriaa, Chapmanin näkemysten vahvuus on niiden arkeologisessa perustassa. Arkeologia voi tarjota tuoreen näkökulman poikkitieteellisille keskusteluille ihmisten ja esineiden suhteesta.

Visa Immonen

FT Visa Immonen, FSA, on keskiajan arkeologian professori Bergenin yliopistossa Norjassa. Hän on kiinnostunut esineistä ja niiden käyttäjästä sekä esineisiin liittyvistä arkeologisista teorioista.

FD Visa Immonen, FSA, är professor i medeltidsarkeologi vid Universitetet i Bergen, Norge. Han är intresserad av föremål och deras användare, samt arkeologiska teorier relaterade till föremål.

Asiasanat

aineellinen kulttuuri, esineet, fragmentit, teoria

SAMMANDRAG

Fragmenteringsteori i arkeologi och dess nya riktningar

Artikeln presenterar John Chapmans arkeologiska teori om fragmentering, med fokus på tre nyckelbegrepp (fragmentation, enchainment, accumulation). Teorin har väckt mycket kritik, och den tvingar till en omdefiniering av nyckelbegreppen och deras relationer. Ändå kan Chapmans teori fortfarande erbjuda ett fräscht arkeologiskt perspektiv för tvärvetenskapliga diskussioner om materiell kultur.

ABSTRACT

Fragmentation Theory in Archaeology and its New Directions

The article presents John Chapman's archaeological theory of fragmentation, focusing on the concepts of fragmentation, enchainment, and accumulation. While the criticism levelled at the theory makes it necessary to re-examine its key concepts and their relationships, the theory can nevertheless provide a fresh archaeological perspective for interdisciplinary discussions on material culture.

Viitteet

- 1 Chapman 1996; 2000; vrt. Taavitsainen 2005.
- 2 Chapman & Gayderska 2006; 2011.
- 3 Chapman & Gayderska 2009.
- 4 Gamble 2007.
- 5 Bailey 2001; vrt. Chapman 2013.
- 6 Last 2007; Gurova 2008.
- 7 Brittain & Harris 2010.
- 8 Matthews 2007.
- 9 Lichtenstein 2009.
- 10 Schlegel (1798) 1967: s. 169, 197.
- 11 Vrt. Knutson 2021.

Kirjallisuus

Bailey, Douglas W. 2001. Fragmentation in archaeology. *American Anthropologist* 103(4), s. 1181–1182.

Brittain, Marcus & Harris, Oliver 2010. Enchaining arguments and fragmenting assumptions: Reconsidering the fragmentation debate in archaeology. *World Archaeology* 42(4), s. 581–594.

Chapman, John 1996. Enchainment, commodification and gender in the Balkan Neolithic and Copper Age. *Journal of European Archaeology* 4, s. 203–242.

Chapman, John 2000. *Fragmentation in archaeology: People, places and broken objects in the prehistory of South-Eastern Europe*. Routledge, London ja New York.

Chapman, John 2013. Pottery fragmentation in archaeology: Picking up the pieces. *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 17, s. 7–26.

Chapman, John & Gaydarska, Bisserk 2006. *Parts and wholes: Fragmentation in prehistoric context*. Oxbow Books, Oxford.

- Chapman, John & Gaydarska, Bisserk 2009. The fragmentation premise in archaeology: From the Paleolithic to more recent times. *The fragment: An incomplete history*, s. 131–153. Toim. William Tronzo. Getty Research Institute, Los Angeles.
- Chapman, John & Gayderska, Bisserk 2011. Can we reconcile individualisation with relational personhood: A case study from the Early Neolithic. *Documenta Praehistorica* XXXVIII, s. 21–43.
- Gamble, Clive 2007. *Origins and revolutions: Human identity in earliest prehistory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gurova, Maria 2008. Fragmentation in prehistoric context. *Archaeologia Bulgarica* XII(2), s. 85–87.
- Knutson, Sara Ann 2021. Itinerant assemblages and material networks: The application of assemblage theory to networks in archaeology. *Journal of Archaeological Method and Theory* 28, s. 793–822.
- Last, Jonathan 2007. Parts and wholes: Fragmentation in prehistoric context. *The Prehistoric Society* Toukokuu 2007. <https://prehistoricsociety.org/publications/book-reviews/3441>
- Lichtenstein, Jacqueline 2009. The fragment: Elements of a definition. *The fragment: An incomplete history*, s. 114–129. Toim. William Tronzo. Getty Research Institute, Los Angeles.
- Matthews, Steven 2007. Review of Chapman, J and Gaydarska, B 2007. Parts and wholes: Fragmentation in prehistoric context. *Papers from the Institute of Archaeology* 18, s. 184–189.
- Schlegel, Friedrich (1798) 1967. *Kritische Friedrich Schlegel Ausgabe: Bd 2: Charakteristiken und Kritiken 1 (1796–1801)*. Schöningh.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 2005. Roska ei valehtelee: Nuoret ajat ja arkeologia. *Tieteessä tapahtuu* 23(5), s. 19–26.